

İLSAM Akademi Dergisi

Journal of ILSAM Academy

ISSN 2757-9212

Özel Gereksinimli Bireylerle İletişimde Hz. Muhamed'in (Sav) Örneklığı¹

*Communication with Individuals with Special Needs,
the Example of the Prophet Muhammad (PBUH)*

Recep ERTUĞAY

Dr. Öğr. Üyesi
Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Hadis Anabilim Dalı,
receptugay@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-7289-0338.

Cilt/ Issue: 2/2, 293-320

Geliş Tarihi: 03.08.2022

Kabul Tarihi: 23.09.2022

Atf: Ertuğay, Recep. "Özel Gereksinimli Bireylerle İletişimde Hz. Muhamed'in (Sav) Örneklığı". *İLSAM Akademi Dergisi* 2/2 (Ekim 2022), 293-320

Dipnot: Recep Ertuğay, "Özel Gereksinimli Bireylerle İletişimde Hz. Muhamed'in (Sav) Örneklığı", *İLSAM Akademi Dergisi* 2/2(Ekim 2022), Sayfa.

¹ Bu çalışma yazarın kısmi değişikliklerle "Hz. Peygamber'in Sünnetinde Şefkat" konulu doktora tezinden üretilmiştir.

ÖZ

İnsan başkalarının yardımına muhtaç bir varlıktır. Tek başına hayatını sürdürmesi imkân ötesidir. İnsan havaya, suya, gıdaya muhtaçtır. İnsan, eşe, arkadaşına, anne, babaya, komşuya, evlada muhtaçtır. İnsan hemdert olmaya ve hemdert bulmaya muhtaçtır. Her bireyin birbirine benzer ve birbirinden farklı ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçlar özel gereksinimli bireylerde daha da belirginleşmektedir. Özel gereksinimli bireyler geçmişten günümüze toplumların bir hakikatidir. Özel gereksinimli bireyler dünya nüfusunun yaklaşık %12'sini oluşturmaktadır. İstatistikler ülkemiz nüfusunda da yoğunluğun dünya nüfusu civarında olduğunu göstermektedir. Özel gereksinimli bireylerin huzur ve mutluluğu içinde yaşadıkları toplumun huzur ve mutluluğuna önemli katkıda ve etkide bulunacak düzeydedir. Özel gereksinimli bireylerin aileleri de düşünüldüğünde olumlu olumsuz yaklaşımların topluma olan etkisindeki kat sayı yükselmektedir. Zaman zaman fertler akıp giden hayat şartları içerisinde bir kuşatılmışlık da yaşayabilmektedir. Bu kuşatılmışlık içerisinde yürünürken özel gereksinimli bireylere karşı kör nokta oluşmakta gereksinimler görülemez. Bu durum önemli bir problemdir. Bu açıdan özel gereksinimli bireylere karşı sorumlulukların hatırlatılması, farklı bakış açıları ile meselenin yeniden güncellenmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada özel gereksinimli bireylere ve bu bireylerin yakınlarına karşı Hz. Peygamber'in örneklığı aktarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber, Sünnet, Hadis, Engelli, Özel Gereksinim

ABSTRACT

Humans are needy creatures. It is beyond possible for them to live their life alone. Humans need air, water and food. They need a spouse, friend, mother, father, neighbor or child. They are in need of seeking and finding a shoulder to cry on. Every individual has similar and different needs. These needs become

more evident in individuals with special needs. Individuals with special needs are a reality of societies from past to present. Individuals with special needs constitute approximately 12% of the world population. Statistics show that the population density of our country is around the world population. It is at a level that will make a significant contribution and influence to the peace and happiness of the society in which the individuals with special needs live in peace and happiness. Considering the families of the individuals with special needs, the number of positive and negative approaches on the society increases. From time to time, individuals can live in siege within the flowing life conditions. While walking through this siege, a blind spot is formed against individuals with special needs and needs cannot be seen. This is an important problem. In this respect, it is important to remind the responsibilities towards individuals with special needs and to re-update the issue with different perspectives. In this study, towards individuals with special needs and their relatives, The example of the Prophet Muhammad (pbuh) will be tried to be conveyed.

Keywords: Prophet, Sunnah, Hadith, Disabled, Special Need

EXTENDED ABSTRACT

Humans are needy creatures. It is beyond possible for them to live their life alone. Needs become more evident in individuals with special needs. From time to time, individuals can also experience a siege in the flowing life conditions. While walking through this siege, a blind spot is formed against individuals with special needs and needs cannot be seen. In this respect, it is important to remind the responsibilities towards individuals with special needs and to re-update the issue with different perspectives. Every person is one, unique, and special. Every human being; is different from each other in their thoughts, feelings, and abilities. Every human being has the same value, worth and essence of humanity. He is honorable and respected. Every human being is an honorable being and deserves to live in dignity. Throughout history, disabled people have been treated as second-class citizens not only because of their socio-economic conditions but also because of their disability. Natural selection theory also manifested itself as Social Darwinism. He brought the belief that the strong will survive, the weak will be eliminated and destroyed, the idea that it is necessary to obtain power in order not to perish, and the understanding that it is normal for the weak to be crushed and destroyed. According to the Qur'an, the measure of perfection is in the moral structure. Those who do not use it properly are condemned. The most prominent practice in the Prophet's approach to the disabled was not to make them feel that they were disabled,

but to make them feel that they are a valuable member of the society and that they are needed. By including disabled people in society and assigning them to respectable areas, he gave them the message that 'they are indispensable members of this society, their equal parts and you are valuable', provided them with the opportunity to express their identities by taking part in the group they belong to, and prevented them from being exhausted by feeling lonely, helpless and rejected. He wanted individuals with special needs to take part in the circle of solidarity, cohesion, sharing, communication, agreement and conversation that operates within the society. By continuing to the mosque, he knew that he became a servant, that superiority in servitude is not physical equipment but taqwa, he lived the honor of being accepted as an addressee by Allah, he understood that his existence was meaningful, he gave him the opportunity to educate and renew himself through the mosque and community. With this approach, it has been tried to increase the self-confidence of the disabled people and to be accepted by the society, to be educated in the society and to educate the society through them. They were shown compassion, and it was ensured that the society learned compassion. The Prophet made positive discrimination by exempting his personal friends from certain responsibilities. The Prophet (pbuh) created social awareness by speaking generally rather than directly mentioning disabled individuals, advising the society to support these people, and by warning those who act otherwise. The Prophet said: "When one of you leads people in prayer, let him keep it short. Because there may be sick, weak and old people in the congregation. But when one of you prays alone, let him prolong it as long as he wishes." From this warning, we can deduce that the common areas should be arranged by taking the disabled into account. Today, updating this hadith means making life easier for the disabled. In the face of approaches implying that the physical defects of disabled people are made a mockery, We see the Prophet's execution. We realize that the situation does not change, even if it is someone who is closest, and the reaction is harsh. In our age, there are two different attitudes, 'holding the hand of the weak' or 'pushing the weak with their hand'. In some societies, segments in need of compassion can be considered parasites/parasites/(-) that need to be eliminated or kept away, and can be seen as a hindrance. The Prophet employed disabled people in higher positions, made them feel that they were respected members of the society, and provided them the opportunity to be happy by realizing their personalities. By encouraging their participation in social organizations, it is aimed to educate them in the society and through them to educate the society. The hadiths of the Prophet teach us that disability is in the hearts, not in the molds.

GİRİŞ

Engelli; fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı, topluma diğler bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan, tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey olarak tanımlanmaktadır.¹ Engellilik yetersizlikler, aktivite sınırlılıkları ve katılım kısıtlamaları için kullanılan (herhangi bir sağılık durumu bulunan) birey ve o bireyle ilgili bağlamsal/çevresel ve kişisel faktörler arasındaki olumsuzluklara atıfta bulunan bir çatı terimidir.²

Dünya Sağılık Örgütü özürllülüğü, fonksiyonel bir hasar; sakatlığı, normal aktivitelere kısıtlılık; engelliliğı ise, sosyal dezavantaj olarak tanımlamaktadır. Buna göre özürllülük ve sakatlık kavramları daha ziyade insanın fonksiyon kaybına odaklanırken, kişinin bir engel sebebiyle sosyal yaşamının etkilenmesi *engellilik* kavramıyla tanımlanmış, bu sebeple de ‘sakat’ tanımlamaları yerine ‘engelli’ ifadesi tercih edilmiştir.³ Geldiğimiz aşamada ‘engelli’ tanımlaması da doğrudan bireyi hedef aldığı için rahatsız edici olarak değerlendirilmekte bu ifade yerine “özel gereksinimli” tanımlaması tercih edilmektedir. Özel gereksinimli birey; çeşitli nedenlerle, bireysel özellikleri ve eğitim yeterlikleri açısından akranlarından beklenen düzeyde anlamlı farklılık gösterme hâli olarak tanımlanmaktadır.⁴ Özel gereksinimli bireylerin, engelli birey olarak isimlendirilmekten rahatsız oldukları görülmektedir. Her ne kadar ilgili yönetmeliklerde ve literatürde ‘özürllü birey’ kavramı kaldırılmış bunun yerine ‘engelli birey’ adlandırması tercih edilmişse de zamanla ‘engelli birey’ adlandırmasına da olumsuz çağrışımlar yüklenmiştir. Bu sebeple ‘özel gereksinimli birey’ adlandırmasının tercih edilmesi daha doğru gözükmeğtedir. Çünkü ‘engelli birey’ kavramı bireyin yetersizliğine vurgu yaparken ‘özel gereksinimli birey’ kavramı bireyin ihtiyaçlarına vurgu yapmaktadır. İnsanoğlu her ne kadar mükemmel olma arzusunu içinde taşısa da her yönüyle mükemmel ve her bakımdan yeterli olduğunu iddia edemez. Hangi boyutta veya şekilde olursa olsun; birtakım yetersizliklere sahip olmak insan olmanın bir hususiyetidir. Böyle bakıldığında özel gereksinimli bireylerin, yetersizliklerinin daha belirgin olması dışında, normal gelişim gösteren bireylerden bir farkları yoktur.⁵ ‘Özel gereksinimli’ ifadesinin şefkate daha

¹ Engelliler Hakkında Kanun (EHK), Resmi Gazete 28868 (Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu (FSEK), Resmi Gazete 7981 (07 Haziran 2005), Kanun No.5378, md. 3/c.

² Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (TCASPB), *Engellilik Nedir?* Dünya Engellilik Raporu (Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları, (2011), 4.

³ Hatice Şahin, “Engellilik Kimin Sorunu”, *Öz-veri Dergisi* 1/1 (2004), 1/49.

⁴ Akçamete Gönül, *Özel Gereksinimi Olan Çocuklar* (Ankara: Kök Yayınları, 2010), 33.

⁵ Muzaffer Üzümcü, *Kaynaştırma ve Din Eğitimi* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 17.

uygun düştüğü kanaatini taşımakla birlikte daha bilinir olması nedeni ile ‘engelli’ tanımını kullanmaktan kendimizi alamadık. Bahse konu bireylerin gıyabında konuşurken daha anlaşılır olması hasebiyle bir müddet daha ‘engelli’ tabiri, yanında konuşurken de ‘özel gereksinimli’ tanımlaması tercih edilebilir.

Aslına bakılırsa bizi bir kısım insanlara engelli dedirten sebep zihnimize yerleştirilen kalıplardır. Dünya; gözleri gören, kulakları duyan, boyu 1,45-1,85, kilosu 40-90 arası olanlara göre tasarlandığı için standart ölçü olarak zihinlere bu algı yerleşmiştir. Varsayılan, öne sürülen ve dikte edilen standartlara uygun olanlar normal, olmayanlar anormal olarak değerlendirilmektedir. Bize anormal dedirten sebep zihnimizdeki kalıplardır. Hâlbuki hiç kimse kendisine anormal denmesinden hoşlanmaz.⁶ Her insan bir tanedir, yegânedir, özeldir. Her insan; düşünceleri, duyguları, yetenekleri ile birbirinden farklıdır. Her insanın değeri, kıymeti, insanlık özü aynıdır. Onurludur, saygındır. Canı, haysiyeti, malı dokunulmazdır. Her insan şerefli bir varlıktır ve onuruna yakışır bir şekilde yaşamayı hak etmektedir.⁷

İbrahim Hakkı Erzurûmî ne güzel demiş:

Harabat ehlini hor görme zakir,
Defineye malik viraneler var⁸

Harabe olmuş nice evler vardır ki dış görünüşüyle değerli olduğu düşünülen onlarca evi satın alacak define barındırır içinde.⁹ Aynı şekilde dış görünüşü ile kırık dökük olan engelliler de nice kalıpları güzel gözükeneri tartacak kalp taşıyor olabilirler. Bu sebeple insan nerde gönlü kırık bir fert görse merhem olmalı, yolda kalmış her garibe hemdem olmalıdır. Hoca Ahmet Yesevî'nin dediği gibi;

Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol

Öyle mazlum yolda kalsa, yoldaşı ol

Mahşer günü dergâhına yakın ol¹⁰

⁶ Halis Kuralay, “İnsan Hakları Aynasında Engelliler”, *Eğitime Bakış Eğitim Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi* 31 (2014), 61.

⁷ Görgülü Ülfet, “Hesabını Verebilecek miyiz”, *Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlakı* (Ankara, 2015), 73.

⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) “Genel Kurul Tutanağı” (Erişim 06 Eylül 2022).

⁹ Tayyip Atmaca, “Dokunan Şiirler 1”, *Hece Taşları Aylık Şiir Dergisi* 26 (2017), 22.

¹⁰ Hoca Ahmet Yesevî, *Divanı Hikmet*, ed. Mustafa Tatci (Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, 2016), 44.

Kendisi de görme engelli olan Veysel, çevrenin olumsuz değerlendirmelerinden etkilenmiş olmalı ki hüznünü dile getirme ihtiyacı hisseder ve şöyle der:

“Beni hor görme kardeşim.

Sen altınsın ben tunç muyum?

Aynı Var’dan var olmuşuz.

Sen gümüşsün ben sac mıyım?¹¹

Bu nedenle renklere, boylara, suretlere, kalıplara takılmadan insanlar arası ilişki ve iletişime azami hassasiyet gösterilmeli insan onuruna yakışır davranışlar sergilemeye dikkat gösterilmeli kalplerin huzurunu ve gönüllerin sürurunu inşa edici olunmalıdır.

1. TARİHİ SÜREÇTE ENGELLİLERE YAKLAŞIM

Geçmişten günümüze her toplumun içerisinde, genel standartlara aykırı düştüğü için hayata katılımı sınırlanan ve sayıları belirli oranı teşkil eden engellenmiş/engelli birey olduğu anlaşılmaktadır. Engellilik ve engelli bireylerin varlığı insanlık tarihi kadar eskidir.¹² Dolayısıyla huzurlu ve mutlu bir toplumun oluşması için bu bireylerin sorunlarının çözülmesi en azından asgari düzeye indirilmesi şarttır.¹³ Mesele sadece engelli bireylerle sınırlı da değildir. Dünya nüfusunda engelli oranı %10 civarındadır. Türkiye genelinde bakılacak olursa %12 gibi toplumun geniş kesiminin bu sorunla yüz yüze olduğu görülmektedir.¹⁴ Yaklaşık 84 milyon nüfusu olan ülkemizde 10 milyon civarında engelli olduğu anlaşılmaktadır. Ailelerle birlikte düşünüldüğünde bu durumdan doğrudan etkilenenlerin sayısı üç dört kat artmaktadır.¹⁵ Dolayısıyla engelli bir bireyi mutlu/mutsuz eden davranışların katsayısı yüksektir.

¹¹ Ümit Yaşar Oğuzcan - Selahattin Eyüboğlu, *Dostlar Beni Hatırlasın Âşık Veysel ve Bütün Şiirleri, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2001, 128.* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2001), 128.

¹² Ömer Özsoy, *Sünnetullah; Bir Kur’an İfadesinin Kavramlaşması* (Ankara: Fecr Yayınları, 1999), 11.

¹³ Yusuf Acara, “Saadet asrı Model Toplum Tecrübesinin Engellilere İlişkin Kodları”, *Din Bilimleri Akademi Araştırma Dergisi* 13/1 (2013), 132.

¹⁴ Görmeye zorluk yaşayanlar %1,4, Duymada zorluk yaşayanlar % 1,1, Konuşmada zorluk yaşayanlar %0,7, Yürümeye zorluk yaşayanlar % 3,3, Bir şeyler taşımada tutmada zorluk yaşayanlar % 4,1, Öğrenmeye zorluk yaşayanlar % 2,0, Toplam. 12,6 (Tablo 1.2. Genel nüfus içinde engel grubuna göre engelli nüfus) Engelli ve Yaşlı Bireylere İlişkin İstatistiki Bilgiler, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (TCASPB), *Engellili ve Yaşlı İstatistik Bülteni* (Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları, 2021), 7.

¹⁵ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (TCASPB), *Engellili ve Yaşlı İstatistik Bülteni*, 7. Saffet Sancaklı, *Hz. Peygamber’in Engellilere Bakış Açısının Tespiti* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 188.

Tarih boyunca engelliler sadece içinde buldukları sosyo-ekonomik şartlardan değil bizzat sahip oldukları engelli hallerinden dolayı da ikinci sınıf vatandaş muamelesine tâbi tutulmuşlardır. Geçmişten günümüze engellilere karşı negatif ayrımcılık, istismar, dışlanma, bir eğlence aracıymış gibi kullanma ve benzeri kötü davranışlar reva görülmüştür. Eski dönemlerden bugüne insan onuruyla bağdaşmayan bu tür tutumlardan insanlığın kurtulması epeyce zaman aldığı gibi pek de kolay olmamıştır. Zira insanlarda engellilere karşı olan ön yargı, kişinin aklını, duygularını ve iradesini küçümsenemeyecek derecede etkilemektedir. Bilindiği üzere, Hz. Peygamber'den önceki toplumlarda genel itibarıyla engellilik, bir uğursuzluk ve engellinin ebeveynlerinin yaptığı bir kötülüğün karşılığı olarak görülmektedir. Daha açık ifade ile ebeveynlerin işledikleri bir kötülük, Allah tarafından çocuklarının engelli olarak yaratılması inancıyla bir araya getiriliyor ve kötülük ile engelli çocuk arasında doğrudan bir ilişki kuruluyordu. Sokrates'in düşünce yapısında, mükemmeliyetçilik felsefesi hâkimdi ve ona göre her bireyin değeri, toplumdaki görevini en mükemmel şekilde yapmasıyla değerlendirilirdi. Eflatun'a göre, ülkede engellilerin bulunması ülkeye zarar teşkil etmekte ve ülkenin gelişmesine engel olmaktadır. Engellilerin evlenip üremeleri, ülkenin zayıf düşmesinin sebebi sayılırdı. O, özellikle akıl hastalarını kastederek "Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur." sloganını ortaya atmıştı. 'Toplum için en yararlıının kalması' kuralı gereğince, engellilerden kurtulmaları gerekmektedir.¹⁶

Doğal seleksiyon kuramı, Sosyal Darwinizm'in olarak da kendini gösterdi. İnsanda güçlü olanın yaşayacağı, zayıfların ayıklanıp yok olacağı inancını, yok olmamak için gücü elde etmenin zorunluluğu fikrini, zayıfın ezilip yok olmasının da normal olduğu anlayışını getirdi. Geriye dönüp baktığımızda dünyanın farklı kesimlerinde fiziksel ve zihinsel engellilerin yaşam haklarının ellerinden alınması, tarihte kara bir leke olarak yer almıştır.

Sosyal Darwinizmin, hasta, sakat ve özürlülerin bakımını bir yük olarak gören ve bu insanların ölümünü çabuklaştırıcı fiillerin uygulanmasının gereğine inanan 'negatif ojenik' anlayışı, teori olarak kalmamış uygulamaya da yansımıştır. Örneğin Almanya'da Hitler, 235 bin insanı kısırlaştırmış, toplum içindeki akıl hastaları, sakatlar, doğuştan körler ve kalıtsal hastalıklara sahip olanlar özel sterilizasyon merkezlerinde toplanarak Alman ırkı, saflığını ve üstünlüğünü bozan parazitlerden arındırılmak istenmiştir. Daha sonra kobay olarak kullanılan bu insanlar özel fırınlarda yakılarak yok edilmiştir. Diğer taraftan Alman ırkını temsil ettiği düşünülen sarışın mavi gözlü kızlar sürekli olarak nazi birliklerinin ziyaret ettiği özel kamplarda toplanarak üreme çiftlikleri kurulmak suretiyle bir başka

¹⁶ Salim Özer, "İslâm ve Diğer Medeniyetlerin Engelliye Bakışı", *Bilim Name Dergisi* 28 (2015), 57, 58.

zulüm işlenmiştir. ABD’de de 1930 yıllarında 24 eyalette ojenik ilkelere uygun kanunlar kabul görmüştür. Birleşik Devletlerde, soy geliştirmecilik uzun süre sonra başka suretlerde devam etti. Amerikan soy geliştirme kültürü başlangıçta daha güçlü köleler üretme amacındayken daha sonra daha zeki idarecilerin üretmeye kaymıştı. Birleşik Devletlerdeki geri zekâlı beyaz vatandaşların, sarahlıların veya akıl hastalarının kısırlaştırılması işlemi bu ülkenin bazı bölgelerinde 1970’lere dek devam etti. Aynı görüşü savunanlardan biri olan Avusturyalı Bio Etikçi Peter Siger, insan ve şahıs kavramlarını birbirinden ayırarak, engelli ve bakıma muhtaç bir insanın şahsiyetten ve haysiyetten uzak bir hayat sürdürdüğünü ileri sürerek yaşamlarına kanuni sınırlamalar getirilmesi gerektiğini savunmuştur. Avrupa cemaatler komisyonu maliyet yükseldiği gerekçesiyle 1988 tarihli koruyucu tıp adlı proje ile aciz insanların sayısının azaltılmasına yönelik fiilleri desteklemiştir. Çin yönetimi, 1995’ten beri ırk temizliği ve koruyucu sağlık adı altında engelli doğabilecek bebeklerin kürtaj yolu ile alınmasını mecburi kılmış zihinsel özürülülerin evliliğini de yasaklamıştır.¹⁷

Günümüze geldiğimizde engellilere yönelik birçok olumlu adımların atılması ile birlikte, yapılan araştırmalarda toplumların engellilere yaklaşımının, şefkatten uzak olduğu görülmektedir. Türkiye’deki engelliler, toplum tarafından acındıkları (% 49,8), horlandıkları (% 8,2), yük olarak görüldükleri (% 10,8) ve önemsenmedikleri (% 24,9) kanaatinde. Türkiye toplumunun geniş kesimi engellilerle bir arada yaşamaya olumlu yaklaşmıyor. Engellilerin gözden uzak olmasını arzuluyor. Sabancı Vakfı’nın desteklediği proje kapsamında yapılan bu anket çalışmasında toplumun yüzde 70’i engelli komşu istemezken, yüzde 57,3’ü engellilerin ayrı okullara gitmesinden yana tavır alıyor.¹⁸ Eğitim camiasında, diğerkâm olması beklenen Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretmenlerinin dahi kahir ekseriyetle sınıflarında engelli öğrenciye katlanamadıkları bu nedenle de kaynaştırma eğitimine olumsuz yaklaştıkları gözleniyor.¹⁹ Görünen o ki geçmişten günümüze özel gereksinimli bireyler toplumlar tarafından benimsenmemiş genelde uzak durulması uzak tutulması geeken kimseler olarak görülmüştür.

¹⁷ Recep Ardoğan, “Ekolojik Düzeni Okumada İki Yanlış Sosyal Darwinizm ve Ojenik”, *Kahramanmaraş Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2011), 22-27. Ali Mazrui, *II. Uluslararası İslam Düşüncesi Konferansı: İstanbul, 25-27 Nisan ’97* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1997), 274.

¹⁸ Süleyman Akbulut vd., *Engelli Ayrımcılığını Önleme ve Mücadele Platformu, Engelli Ayrımcılığı Araştırması ve Engelli Ayrımcılığına Karşı Çözüm Önerileri* (İstanbul: Sabancı Vakfı, Görme Özürülüler Derneği, 2012), 14.

¹⁹ Üzümcü, *Kaynaştırma ve Din Eğitimi*, 314, 315.

2. KUR'ÂN'I KERİM'DE ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYLER

Kur'ân-ı Kerim'e göre, mükemmeliyetin ölçüsü ahlâkî yapıdadır ve Kur'ân'da fiziksel, zihinsel donanımlardan mahrum kimselerin kınandığına dair bir âyet yoktur. Ancak Yüce Allah'ın kendilerine verdiği akıl, görme, konuşma gibi fizikî ve zihni hassaları olumlu ve gereği şekilde kullanmayanlar kınanmıştır.²⁰ Nitekim Allah'ın dinine, Peygamberin davetine kulak asmayan, vizyon itibari ile 'adam' gibi gözüken kimseler hakkında; *"Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider, konuşurlarsa sözlerini dinlersin, onlar sanki duvara yaslanmış içi boş kof kütükler gibidirler..."*²¹ nitelemesi bu hususu gayet veciz bir şekilde dile getirmiş, kalıplar düzgün olsa da kalplerin ve idraklerin engelli olduğuna işaret edilmiştir. Dolayısıyla bedensel ve zihinsel fonksiyonlara sahip olmanın gerçekte bir değeri yoktur. *"Onların gözleri vardır ama kördürler, kulakları vardır sağırdırlar, kalpleri vardır ama anlamazlar..."*²² Gözü görmediği, kulağı işitmediği, lisanı söylemediği halde ahlâken güzellikleri yakalamış insanların fiziksel olarak göremiyor, konuşamıyor ve işitemiyor olmaları bir eksiklik değildir. Ruhu, vicdanı hissetmeyen, zekâsı varken akletmeyen, dili hakikate karşı kilitli, kulağı hak söze kapalı, gözü güzelliklere kör olanlar gerçek mânâda engelli olanlardır.²³

Hem yaratılış hem de kendisine sunulan nimetler açısından kâinatın en üstün ve en şerefli varlığı olan insanın seçkinliği, maddî varlığı ve fizikî yapısından değil manevî ve rûhî yönünden kaynaklanır. Dolayısıyla insan denilen varlık, başka hiçbir kıstasa bakılmaksızın, sağlıklı sağlıksız diye bir ayırımı gidilmeksizin insan olması hasebiyle muhteremdir. Kur'ân'daki görme, işitme ve ortopedik gibi bedensel engellelikle zihinsel özürüllüğe değin, âyetlerin tamamına yakını insanın fizyolojisi ile ilgili değil, maddî ve kalbi yönüyle alakalıdır. Yani asıl engellilik kişinin insan olma hasebiyle doğuştan sahip olduğu saygınlığını ve safiyetini koruyamamasıdır.²⁴ Hz. Peygamber'in özel gereksinimli bireylere yaklaşımı ise Kur'ân'dan beslenen, dolayısıyla ilâhî vahye dayanan bir yaklaşımdır.

3. HZ. PEYGAMBER'İN RİSÂLETİNDE ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYLERİN TOPLUMUN GÜNDEMİNE TAŞINMASI

Dünyanın her tarafında olduğu gibi, Hz. Peygamber'in inşa ettiği Asr-ı Saadet

²⁰ Bakara 2/18; Enfâl 8/22; Hûd 11/2424.

²¹ Münâfikûn 63/4.

²² Arâf: 7/179.

²³ Yaşar Yiğit, *En Güzel Örnekten Rahmet Damlaları* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), 146, 147.

²⁴ Acara, "Saadet asrı Model Toplum Tecrübesinin Engellilere İlişkin Kodları", 135.

toplumunda da belirli oranda engelli bulunmaktaydı.²⁵ Engelliler insanlığın gündemine Abdullah b. Ümmü Mektûm örneği ile algıyı yükseltecek ve dikkatleri bu noktaya toplayacak bir şekilde bir engelliye davranışı nedeni ile Hz. Peygamberin uyarılması gibi çarpıcı bir örnekle taşındı.

Rasûlullâh, Mekke'nin ileri gelenlerine İslâm'ı tebliğ ediyor ve onları ikna edebilmek için oldukça gayret ediyordu. Bu esnada Abdullah b. Ümmü Mektûm çıkageldi. Rasûlullâh'tan İslâm hakkında bilgi vermesini istedi. Rasûlullâh, İbn Ümmü Mektûm'un araya girmesinden hoşnut olmadı ve ona iltifat etmeyip müşrikleri ikna çabasını sürdürdü. Bu olay üzerine Abese Sûresi nâzil oldu ve Allah, elçisini bu tercihi sebebiyle uyardı. Bu uyarı, ilk bakışta Hz. Peygamber'i hedef alıyor olarak gözükse de sûreye bütüncül bakıldığında aslında Mekkeli müşriklerin ikaz edildiği görülmektedir.²⁶ Fakat engelli birinin onurunun rencide olmasına Allah'ın razı olmadığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in insanların statülerine göre bir davranış sergilemesi düşünülemez. Mekke'nin ileri gelenlerinin kabilelerinde etkili olacakları, İslâm'ı seçtikleri takdirde geniş insan topluluklarının bu vesile ile İslâm'a yönelebileceği düşüncesiyle bu kişilere rağbet etmiş, konuşmasının bölünmesinden hoşlanmamıştır.²⁷ Hz. Peygamber "İbn Ümmü Mektûm sen Hatice'nin dayıoğlusun,²⁸ akraba çevresinden birisi olarak her zaman sorunu sorabilirsin. Fakat ben bu kişileri her zaman bulamayabilirim sen şöyle kenarda bir bekle." diye düşünmüş olabilir.

²⁵ Hz. Ebû Bekir'in babası Ebû Kuhâfe, Berâ b. Azib, Câbir b. Abdullah, Ka'b b. Mâlik, Hassân b. Sâbit, Ebû Sufyân, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ebî Evfâ, Abdullah b. Cahş, Abbas b. Abdulmuttalib, Mâlik b. Rabîa, Itbân b. Mâlik ve İbn Ummu Mektûm, Ebû Huzeyfe b. Utbe, Semûra b. Cündüb, Hz. Peygamber'in dedesi Abdul-Muttalip, amcası Abbas, amcaoğlu Abdullah b. Abbas, Ka'b b. Mâlik, Abîde b. Kays es-Selmânî, Hasan b. Sabit, Ebû Süfyân, Abdullah b. ez-Zubeyr'in annesi Esmâ görme engellidir. Sahâbeden Muâz b. Cebel, Fîrâs b. Hâbis, Amr b. Tufeyl, Mücâhid b. Mes'ûd es-Sulemî, Sâbit b. Yezîd, Muaz b. Amr, Talha b. Ubeydullah, Ümmü Umâra Nesibe binti Ka'b, Ab-dullah b. Mes'ûd, Berâ b. Mâlik ile Amr b. el-Cemûh da ortopedik engellidir. Engelli bir başka sahâbî de Imrân b. Huseyn'dir. Karnına su toplanmış ve uzun seneler süren bu hastalığa sabretmiştir. Sahâbeden Habbâb b. el-Eret ve Osman b. Ebi'l-As da aynı hastalıktan muzdariptiler. Yine ağır ve iri vücuduyla Hz. Peygamber'in hanımı Sevede bint Zem'a da bu katagoride değerlendirilebilir. Ammâr b. Yâsir'in kulağı kopuktur. Habbân b. Munkız zihinsel engellidir. Muaykîb b. Ebî Fâtıma Cüzzam hastalığına yakalanmıştır. Habbâb b. el-Eret, Arfece b. Es'ad ve Zâhir b. Harâm, bedensel engellidir. Acara, "Saadet asrı Model Toplum Tecrübesinin Engellilere İlişkin Kodları", 132; Yusuf Açıkel, "Hadisler Işığında görme Engelliler ve Bazı Öneriler", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2010), 25, 27.

²⁶ Mevdûdî Ebû'l Al'â, *Tefhimü'l Kur'ân Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), 7/33-34.

²⁷ Muhammed b. İsa b. Sevre b. Mûsâ b. ed-Dahhâk Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975), "Tefsîrü'l-Kur'ân", 80.

²⁸ Abdullah Aydın, "Abdullah Aydın, "İbn Ümmü Mektûm" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.), 20/39.

Diğer taraftan Hz. Peygamber'in "Ben, sünnet olsun diye, bazen unutturum bazen de unutturulurum."²⁹ hadisi kapsamında konuya bakılacak olursa bizim de kanaatimiz bu yöndedir.³⁰ Engellilerin onurunun rencide edilmemesi gerektiği vurgusunun yapılması uğruna, engellilere şefkati nedeni ile Hz. Peygamber, kendi aleyhine sayılabilecek bir gelişmede gücenmeden yer aldığı söylenebilir. Daha sonraki süreçlerde de Rasûlullâh, her vesile Abdullah b. Ümmü Mektûm'u saygın görevlerde istihdam ederek, onurlandırmıştır. İbn Ümmü Mektûm'la karşılaştığı demlerde "Merhaba Ey Rabbimin kendisi ile beni uyardığı kişi!"³¹ demekten yüksünmemiş bu sözyle çevresine örnek olmanın yanında Allah katında değerlisin iması ile İbn Ümmü Mektûm'u ve onun şahsında bütün engellileri onure etmiştir. Bu olay engellilere yaklaşım açısından yol ve yöntem göstermede belirleyici olmuştur. Hz. Peygamberin örnekligi, günümüze ulaşan hadisleri ile canlılığını sürdürmektedir.

4. HZ. PEYGAMBER'İN HADİSLERİNDE ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYLER

Hz. Peygamber basîretin hakikati görebilmek olduğunu şöyle dile getiriyor: "Haydi, bizi Vâkıfoğullarındaki şu 'basîr' (iyi gören) adamı ziyarete götürün!"³² Aslında hadiste bahsedilen kişi âmâdır. Allah Rasûlü, âmâ olan bir kişiyi "basîr" / "iyi gören" diye vasfetmiştir. O böyle yaparak gerçek mânâda görür olmanın basîret ve feraset olduğunu vurgulamış, "Allah sizin şekillerinize ve mallarınıza bakmaz. Kalplerinize ve amellerinize bakar."³³ sözyle de kalıpların değil kalplerin engelli olmaması gerektiğine işaret etmiştir.

4.1. Özel Gereksinimli Bireylerin İstihdamı

Şefkat Peygamberinin engellilere yaklaşımında öne çıkan en belirgin uygulama onlara engelli olduklarını hissettirmemek, toplumun değerli bir mensubu

²⁹ Malik b. Enes Ebû Abdullah el-Asbahî el-Himyârî, *Muvatta-i Mâlik* (Abu Dâbi: el-İmârât, 2004), "Sehv", 1. Ebu'l Al'â, *Tefhimu'l Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, 7/7/39.

³⁰ Hak Teâlâ'nın zellelerden dolayı Peygamberlerine ihtarda bulunması, günah işledikleri zaman af dilemenin nasıl olacağını bellesinler diye başkalarını (ümmetini) eğitmek içindir. Kubbe Altı Lugatı, "Zelle" (30 Temmuz2022).

³¹ Zemahşerî Allâme Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf Hakîku Ğavâmidu't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Tevîl* (Riyâd: Mektebetu'l-Ubeykân, 1998), 7/314. Babanzâde Ahmet Nâim - Kamil Mîras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi* (Ankara: Başbakanlık Basım Evi, 1972), 2/580.

³² "... انظفوا بنا إلى البصير الذي في بني واقب نعوذ وكان رجلاً أعمى كذا قال..." Beyhakî Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *Ş'ubu'l-İmân*, ed. Abdü'l-Alî Abdü'l-Hamîd Hamîd (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 11/418.

³³ "... إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُورِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ..." Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-NisâbüriMüslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrût: Dârü İhyâ'î-Türâsi'l-Arabî, tsz.), "Birr", 34.

oldukları ve kendilerine ihtiyaç duyulduğu duygusunu yaşatmak olmuştur. Bunun için de engelli sahâbîleri; vali, müezzin, imam, sancaktar, hazinedar, diplomatik kâtip, ordu komutanı, hatta kendi yerine vekil olmak³⁴ gibi itibarlı görevlerle yükümlü kılma şefkatini göstermiş, engelli bireylerin sosyal hayatla bütünleşmesini sağlamıştır.

İslâm tarihinde Medine'ye hicreti müteakip yapılan ilk uygulama Ensâr-Muhacir kardeşliği idi. Uhuvvat projesi olarak tarihte yer alan bu uygulamada engelliler ayrı tutulmamış, ağır ortopedik engelli Amr b. Cemûh, Muaz b. Cebel ve payına Hz. Ömer düşen görme engelli Itbân b. Mâlik gibi sahâbîler, kardeşlik anlaşmasında aktif rol almışlardır. Abdullah b. Ümmü Mektûm'un Medine'de atılan ilk adımlardan birisi olan Ashâb-ı Suffa'da engelli olmayanlarla aynı ortamda uzun süre kaldığı anlaşılmaktadır.³⁵ Allah Rasûlü, gözleri ama olan birçok sahâbîye en saygın görevlerden birisi olan namaz kıldırma izni vermiş, Abdullah b. Ümmü Mektûm'u Mescid-i Nebevî'de müezzin olarak görevlendirmiş,³⁶ Medine dışına çıktığı zamanlarda yerine vekil olarak bırakmak suretiyle onurlandırmış,³⁷ bu görevlendirme işlemini de on üç defa³⁸ gerçekleştirmiştir. İbn Ümmü Mektûm bu özgüvenle Kadisiye Savaşında sancağı taşıma görevini talep etmiş ve bu talebi de yerine getirilmiştir.³⁹

Engelli sahâbîlerden Abdurrahman b. Avf, Hz. Peygamber'le birlikte bütün savaşlara katılmıştı. Uhud Savaşı'nda yirmiden fazla yara almış, hatta ayağındaki yaralar sebebiyle topal kalmıştı. Hicretin altıncı yılında Dûmetü'l-Cendel üzerine yapılan bir seferde, Hz. Peygamber onu seriyye kumandanlığına getirmiş ve başına sarık bağlamıştı. Savaşı kazanınca Hz. Peygamber'in talimatı üzerine kabile reisinin kızı ile evlendi. Tebük seferi sırasında imamlık ettiği bir namaza Hz. Peygamber de iştirak ederek onu sevindirmiş bir o kadar da onurlandırmıştı. Böylece Ebû Bekir gibi o da Rasûlullâh'a imamlık yapma bahtiyarlığına erişmişti.

Ortopedik engelli Muaz b. Cebel, Hz. Peygamber'le sürekli beraber olmaya çalışan, sorup öğrenmeye ilgi duyan bir sahâbî idi. Hz. Peygamber ona şefkat

³⁴ Acara, "Saadet asrı Model Toplum Tecrübesinin Engellilere İlişkin Kodları", 158.

³⁵ Acara, "Saadet asrı Model Toplum Tecrübesinin Engellilere İlişkin Kodları", 158.

³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Riyâd: Dâru's-Selâm, 1419), "Ezân", 11, 12.

³⁷ "...استخلف رسول الله ابن أم مكتوم..." Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî EbûDâvûdes-Sicistânî, *Sünenü Ebi Dâvûd*, ed. Şuayb el-Arnâûdî - Muhammed Kâmil (yy.: Dâru'r-Risâleti'l-İlmiyye, 2009), "Harâc", 3.

³⁸ İzzü'd-Dîn Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, (Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, tsz), 3/252.

³⁹ Aydınlı, "Abdullah Aydınlı, "İbn Ümmü Mektûm", 20/434.

gösterir, zaman zaman Ufeyr isimli merkebinin terkesine⁴⁰ alarak sıcak sohbetine konuk eder⁴¹ özel birisi hissiyatını yaşatarak onurlandırır. Kur'ân okuyuşu ile temayüz etmiş olan Muaz b. Cebel, “Kur'ân'ı şu dört kişiden öğreniniz.”⁴² hadisinde ismi zikredilen, “Helal ve haramı en iyi bilen kişi”⁴³ olarak tarif edilen ve “Muaz ne iyi adamdır.”⁴⁴ iltifatına mazhar olan kişiydi. Hz. Peygamber onu hazinedâr/sahibu beyti'l-mal⁴⁵ olarak görevlendirmişti. Kavminin sancaktarı ve temsilcisi olarak Hz. Peygamber'le birlikte hemen hemen bütün savaşlara iştirak etmişti. Mekke fethedilince Hz. Peygamber onu Mekke'ye emir ve muallim olarak tayin etti.⁴⁶ Hicretin dokuzuncu yılında, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile birlikte Yemen'e elçi, zekât memuru ve kadı sıfatıyla gönderdi. Muâz'ı Yemen'e giden heyete başkan tayin ederek sevindirdi. Muaz'ın yukarı Yemen'de, Ebû Mûsâ'nın da aşağı Yemen'de görev yapmasını istedi.⁴⁷

Habbân b. Munkız, başına aldığı bir darbe nedeni ile beyin sarsıntısı geçirmiş ve akli muavezenesi bozulmuştu. Akrabalarının ticaretten men edilmesi talebi ile Hz. Peygamber'e başvurmuşlardı. Ticareti çok sevdiğini onun için bırakamayacağını belirtince dikkatli davranmasını tembihlemiş ve özel bir muhayyerlik tanıyarak Habbân'ın alışverişe devamına izin vermişti.⁴⁸

Engellilerin ehil ve yeterli oldukları alanlarda yeteneklerini toplum yararına kullanarak, emek verip gayret gösteren üretici bireyler olmaları, onların ideallerini ve kişiliklerini gerçekleştirmede büyük öneme sahipti. Nitekim günümüzde de, pek çok engelli kardeşimizin arzu ettiği şey budur. Onlar, toplumun kendilerine acımalarından rahatsız olmaktadırlar. Birçoğu, çevresinin yardımlarıyla hayatını sürdüren bir tüketici olmayı değil, her şeye rağmen kendilerine verilen imkânlar

⁴⁰ Buhârî, “Cihâd”, 46; Ebû Dâvûd, “Viti”r, 26; Yaşar Kandemir, “Muaz b. Cebel” (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 30/339.

⁴¹ Nihat Yatkın, “Efradu'n-Nebî, (Hz. Peygamber'in Bineğine Aldığı Sahâbilier) ve Hadis İlmiye katkıları”, *EKEV Akademi Dergisi* 11/30 (2007), 117-128.

⁴² “...خُذُوا الْقُرْآنَ مِنْ أَرْبَعَةٍ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ وَسَالِمٍ وَمُعَاذِ بْنِ كَعْبٍ...” Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 8; Müslim, “Fedâilü's-Sahâbe”, 116.

⁴³ Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî Ebû Dâvûd, *el-Müsned* (Mısır: ed-Dirâsetü'l-Arabiyye, 1999), 3/567, 568.

⁴⁴ Buhârî, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 8, “Menâkıbü'l-Ensâr”, 16.

⁴⁵ Merçil Erdoğan, “Hazinedar”, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 17/141.

⁴⁶ Kandemir, “Muaz b. Cebel”, 30/338-339.

⁴⁷ Buhârî, “Megâz”ı, 60; Müslim, “Cihâd ve's-Siyer”, 7; Ebû Dâvûd, “Aşkziye”, 11; Tirmizî, “Ahkâm”, 3; Kandemir, “Muaz b. Cebel” 30/338

⁴⁸ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünen-i Nesâî* (Halep: Mektebetü'l-Metbûâtü'l-İslâmiyye, 1986), “Büyü”, 10; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnâûd, Adil Mürşid (yy.: Dârü'r-Risâle, ts.), “Ahkâm”, 24.

nispetinde üretici olmayı tercih etmektedir. Tüketen, âciz insan konumunda çoğu zaman hayata küsme, kabuğuna çekilme ve psikolojik rahatsızlıklara maruz kalma durumu yaşanırken; üreten güçlü insan konumunda, mutlu ve umutlu bir hayat söz konusudur. İşte Allah Rasûlü'nün gerçekleştirmek istediği şey tam olarak budur.⁴⁹

Hız. Peygamber engelli sahâbîleri güç yetirebilecekleri işlerde istihdam etmek suretiyle bir taraftan onurlandırıp diğer insanlardan farklı olmadıkları mesajını verirken bir taraftan da kendi ayakları üstünde durabilmelerine imkân hazırlayarak sefil duruma düşmelerinin önünü kapatmış, sosyal becerileri tecrübe etmelerine önayak olmuştur. “*Kim ölür de mal bırakırsa malı varislerindedir. Kim de bakıma muhtaç birini bırakırsa onun sorumluluğu bana aittir.*”⁵⁰ sözü de engelli bireyler için oluşturulacak bir sosyal güvenlik sistemine temel teşkil edebilecek niteliktedir. Bu hadiste devlet başkanı sıfatıyla Hız. Peygamber'in; işini göremeyen ve bakıma, yardıma, desteğe muhtaç kişinin tüm sorumluluğunu üstlenmesi, devletin özürülere karşı nasıl bir sosyal güvence sağlamakla yükümlü olduğu hususunda önemli mesajlar vermektedir.⁵¹

4.2. Özel Gereksinimli Bireylerin Eğitimi

Sosyal becerileri,⁵² düşük düzeyde kaldığından özel gereksinimli bireyler özellikle de zihinsel engelli bireyler çevreleri tarafından olumsuz olarak algılanmakta ve reddedilmektedir. Zihinsel engellilerin pek çok sosyal beceri yetersizliği, öğretmenler ve çevrelerindeki diğer kişiler tarafından problemlerli davranışlar olarak algılanmakta ve bu davranışlar çeşitli yöntemlerle azaltılmaya ya da ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Oysa bu davranışlar, engellilerin çoğu sosyal becerileri öğrenememiş olmalarına bağlı olarak ortaya çıkmakta ve beceri öğretimi ile ortadan kaldırılmaları mümkün olabilmektedir. Engelli bireylerin toplum içinde aktif, üretken ve en az düzeyde bağımlı olabilmeleri için birçok sosyal beceriye sahip olmaları ve bu beceriyi uygun ortam ve koşullarda

⁴⁹ Mehmet Emin Özafşar - Mehmet Görmez (ed.), *Hadislerle İslâm: hadislerin hadislerle yorumu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 20), 4/273; Erul, “Engellilerle İlgili Hadislerin Analizi, 17.

⁵⁰ Buharî, “Nafakât”, 15, “Ferâiz”, 15, 25, Müslim, “Ferâiz”, 17.

⁵¹ Ekrem Keleş, “Engellilerle İlgili Hadislerin Analizi Müzâkeresi”, *Engellilerle İlgili Hadislerin Analizi, Müzâkeresi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013), 40-42.

⁵² Bir bireyin pozitif tepkiye neden olacak ve negatif tepkiden uzaklaşmaya yardımcı olacak biçimde diğer bireylerle etkileşimini sağlayan, sosyal olarak kabul görmüş öğrenilmiş davranışlar. Bireyin içerisinde bulunduğu toplumun sosyal yapısına göre şekillendirdiği, tolu kabülünü sağlayan, belirli bir amaca yönelik ortaya çıkan, gözlenebilir ve ölçülebilir davranışlardır. Ahmet Yalçın Hocaoğlu, “Hocaoğlu, “Zihinsel Engelli Bireylerin Sosyal Becerileri ve Sosyal Beceri Eğitimi”, *Eğitime Bakış Eğitim Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi* 31 (Aralık 2014), 40.

kullanabilmeleri gerekmektedir.⁵³

Abdullah b. Ümmü Mektûm, kendisini camiye getirecek kimsesi olmadığından bahisle Hz. Peygamber'den namazları evde kılma müsaadesi istediğinde Hz. Peygamber ona; “*Ezani işitiyor musun?*” diye sordu. “Evet” cevabını alınca da “*Öyleyse davete icabet et.*”⁵⁴ buyurdu. Hz. Peygamber'in bu ve benzeri diğer uygulamalarını sosyal beceri kazanma ve kazandığını da sergileme imkânına kavuşturarak bireyin mutluluğunu sağlamak olarak değerlendirebiliriz. Engelli bireyleri toplumun içine katarak, saygın alanlarda görevlendirerek, onlara ‘siz bu toplumun vazgeçilmez bireyleri ve eşit parçalarısınız ve de değerlisiniz’ mesajını vermiş, onlara dâhil oldukları grupta yer alarak benliklerini ifade etme imkânı sunmuş, yalnızlık, çaresizlik, itilmişlik duygularına kapılarak bitip tükenmelerine engel olmuştur. Özel gereksinimli bireylerin, toplum bünyesinde faaliyette olan dayanışma, kaynaşma, paylaşma, iletişim, anlaşma ve muhabbet dairesi içerisinde yer almasını istemiştir. Camiye devam etmek suretiyle kul olduğu, kullukta üstünlüğün fizikî donanımla değil takva (Yüce Allah'a, kendine, insanlara ve tüm mahlûkata karşı sorumluluk bilinciyle hareket etme/hassasiyet, farkındalık ve duyarlılık sahibi olma) ile gerçekleştiğini bilmesine, Allah tarafından muhatap olarak kabul edildiği onurunu yaşamasına, var oluşunun anlamlı olduğunu kavramasına cami ve cemaat vesilesiyle kendini eğitmesine ve yenilemesine imkân sunmuştur. Bu yaklaşımla engelli bireyin özgüveninin artmasına ve toplum tarafından kabullenilmesine, toplum içerisinde eğitilmesine ve onlar vasıtasıyla da toplumun eğitilmesine çalışılmıştır. Kendilerine şefkat gösterilmiş, toplumun da şefkati öğrenmesi temin edilmiştir.

4.3. Özel Gereksinimli Bireylere Pozitif Ayrımcılık

Sorumluluklar insanların güçleri ile orantılıdır. Allah kimseye yapamayacağı sorumluluğu vermez.⁵⁵ Bu nedenle Hz. Peygamber özel arkadaşlarını, bir kısım sorumluluklardan muaf tutarak pozitif ayrımcılık yapmıştır. Bununla birlikte ısrarlı talepleri karşısında yapmak istedikleri görevlerden de engellemiştir. Örneğin Amr b. Cemûh, bedensel engelli olduğu için Bedir Savaşı'ndan muaf tutulmuştu. Savaşa katılma isteğini Uhud'da da tekrarlayıp ısrar edince Hz. Peygamber ordu içerisinde bir nefer olarak sağlıklı insanlar arasında ona da yer verdi.⁵⁶ Amr b. Cemûh, ısrarlı talepleri ardından katıldığı Uhud Savaşı'nda

⁵³ Hocaoğlu, “Hocaoğlu, “Zihinsel Engelli Bireylerin Sosyal Becerileri ve Sosyal Beceri Eğitimi”, 42.

⁵⁴ " هَلْ تَسْمَعُ النَّدَاءَ بِالصَّلَاةِ « فَقَالَ نَعَمْ قَالَ « فَأَجِبْ / لَا أَجِدُ لَكَ رُحْمَةً... " Müslim, “Mesâcid”, 255; Ebû Dâvûd, “Salâ”t, 46; Nesâî, “İmâme”, 50.

⁵⁵ Bakara 2/286; Enâm 6/152; Arâf 7/42.

⁵⁶ Ahmet Önkal, “Ahmet Önkal, ‘Amr b. Cemûh’, DİA, TDV. Yay., İstanbul, 1991, III, 83.” (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 3/82-83.

şehit düştü.⁵⁷ Amr defnedilirken Hz. Peygamber şöyle buyurmuştu: “*Ben sanki seni cennette bu ayağın iyileşmiş bir vaziyette yürürken görüyor gibiyim...*”⁵⁸

“Müminlerden oturanlar cihad edenlerle bir olmaz.”⁵⁹ âyetinin nâzil olduğu esnada âmâ sahâbî İbn Ümmü Mektûm: “Ya Rasûlallâh gücüm yetseydi ben de savaşa katılanlar arasında yer alırdım.” diye dert yanınca, Hz. Peygamber ona olan şefkatinden dolayı çok etkilendi. Ne zaman ki Allah “*Özür sahipleri müstesna*” âyetini vahyetti. Hz. Peygamber o zaman çok sevindi.⁶⁰ İbn Ümmü Mektûm, daha sonra da muaf olmasına rağmen savaşa katılmak istemiş, Hz. Peygamber de incinir düşüncesiyle, diğer insanlardan farklı davranmayarak bu isteğine mani olmamıştır. Diğer taraftan kendine ruhsat tanınanların kendilerini kötü hissetmelerine engel olmak gönüllerini rahatlatmak maksadıyla; “*Allah, yasakladıklarının yapılmasından nasıl hoşlanmıyorsa, tanıdığı ruhsatların kullanılmasından da öylece hoşnut olur.*”⁶¹ buyurmuştur.

Allah Rasûlü, bir savaş dönüşü, bir engeli nedeni ile savaşa iştirak edememiş insanların mahcubiyetini bertaraf etmek, savaşan mücahitlerin değerlendirmelerini olumluya kanalize etmek için şöyle buyurdu: “*Medine’de öyle insanlar kaldı ki geçtiğimiz her bir dere ve tepede onlar da bizimle beraberdi. Onları mazeretleri alıkoydu.*”⁶² Bu sözle engelden dolayı cihada iştirak edemeyip kendini borçlu, suçlu belki de işe yaramaz, hisseden hüzünlü gönülleri şefkatle okşayan Hz. Peygamber bir başka hadisinde de şöyle buyurur. “*Bir kul, sıhhatli iken yaptığı güzel amellerine engelli olduktan sonra da yapıyormuş gibi mükâfat alır.*”⁶³

Özel bir bireye gösterilecek şefkatin en güzeli ona engelli olduğunu hissettirmeden muamele etmektir. Toplumun saygın bir ferdi, kendisine ihtiyaç duyulan onurlu bir şahsiyet olduğu hissini yaşatmaktır. O nedenle Hz. Peygamber sahâbilerden engelli olanlara siz bu işi yapamazsınız yaklaşımında bulunmamış arzu ederlerse muaf sayılabileceklerini belirtmekle yetinmiştir. Muaf sayılma durumu mazeret belirten insanlara tanınandan farklı bir durum değildir.⁶⁴ “*Üç kişiden kalem*

⁵⁷ “...فَقِيلُوا يَوْمَ أُحُدٍ...” Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî İbn Hanbel, *el-Müsned*, ed. Şuayb el-Arnaûd - Âdil Mürşîd (yy.: Müessesü’r-Risâle, 2001), 38/247.

⁵⁸ “...كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْكَ تَمْشِي بِرِجْلِكَ هَذِهِ صَاحِبَةٌ فِي الْجَنَّةِ...” İbn Hanbel, *el-Müsned*, 38/247.

⁵⁹ Nisâ 4/ 95.

⁶⁰ “... فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَدْ حُدَّ عَلَى فَجْدَى ، فَتَقَلَّتْ عَلَى حَتَّى خَفَّتْ أَنْ تُرَضَّ فَجْدَى ، ثُمَّ سَرَى عَنْهُ ، ” Buhârî, “Tefsîr”, 18; “Fedâilü’l-Kur’ân”, 4.

⁶¹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 10/107.

⁶² “... إِنَّ أَوَامًا بِالْمَدِينَةِ خَلَفْنَا مَا سَلَكْنَا شِعْبًا وَلَا وَادِيًا إِلَّا وَهُمْ مَعَنَا فِيهِ حَبْسُهُمُ الْعُدْرُ...” Buhârî, “Cihâd”, 35, “Megâzî”, 81; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 19; İbn Mâce, “Cihâd”, 6.

⁶³ “...إِذَا مَرَضَ الْعَبْدُ أَوْ سَافَرَ ، كُتِبَ لَهُ مِثْلُ مَا كَانَ يُعْمَلُ مُقِيمًا صَاحِبًا...” Buhârî, “Cihâd”, 134.

⁶⁴ Fetih 48/17;Nûr 24/61.

kaldırılmıştır. Buluş çağına erinceye kadar çocuktan, uyanıncaya kadar uyuyandan, iyileşinceye kadar akıl hastasından"⁶⁵ hatırlatması da bu kapsamdadır. Bu hadis, davranışları nedeni ile Allah'ın sorumlu tutmadığı zihinsel engelli bir insana, biz insanların da hoşgörü ile yaklaşmamız gerektiğini göstermektedir.

Görme engelli sahâbî İtbân b. Mâlik, 'Ey Allah'ın Rasûlü! Ben gözü görmeyen biriyim. Yağmur ve sel oluyor mescide gelemiyorum. Evimde namaz kılsanız da orayı namazgâh edinsem' talebinde bulunur. Allah Rasûlü, İtbân'ın evine gider ve gösterdiği yerde namaz kılarak isteğini yerine getirir.⁶⁶ İtbân'ın mahalle komşularına imamlık yapabilmesine imkân tanır. Ayrıca namazı müteakip İtbân'ın yemek ikramını da geri çevirmez.⁶⁷

Rasûlullâh, aşırı kilolarından rahatsız olan ve namazda ayakta durmakta zorlanan İmran b. Husayn'a namazlarını oturarak, ona da gücü yetmezse yanı üzere yatarak kılabilceği ruhsatını vermişti.⁶⁸ Benzer kolaylıkları diğer ibadetlerde de tanımış, yaralı bir sahâbeye abdest yerine mesh etmesinin yeterli olacağını belirtmiş, tavafta zorlanan Ümmî Seleme'yi binek üzerinde tavaf yapabilsin diyerek rahatlatmıştır.⁶⁹

Engellilere yönelik pozitif ayrımcılığın bir başka örneği de iyi bir süvari olan Arfece b. Es'ad'dır. Müslüman olmadan önce katıldığı bir savaşta burnunu kaybetmiş yerine gümüşten bir protez yaptırmıştı. Gümüş protez de koku yapıyordu. Hz. Peygamber altını erkeklere haram kılmasına rağmen Arfece b. Es'ad'a altından protez bir burun yaptırmasını tavsiye etmiştir.⁷⁰ Görüldüğü gibi Hz. Peygamber özel gereksinimli bireylere özel ayrımcılıklarda bulunmuş ve bunu incitmeden, gücendirmeden onları "acınacak durumda olan kimselersiniz" duygusuna kaptırmadan yapmıştır.

4.4. Özel Gereksinimli Bireylere Karşı Toplumun Eğitilmesi

Hz. Peygamber, engellileri verdiği görevle toplumla kaynaştırmak suretiyle çift taraflı bir eğitim ve iyileştirme gerçekleştirerek, pozitif ayrımcılıkla işleri kolaylaştırma şefkati göstererek, bir taraftan da doğrudan engelli bireyleri

⁶⁵ Buhârî, "Talâk, 11, "Hudûd", 22; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 17; Tirmîzî, "Hudûd", 1; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl ed-Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, (Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000), "Hudûd", 1.

⁶⁶ Buhârî, "Ezân", 40, "Teheccüd", 36; Nesâî, "İmâme", 10.

⁶⁷ Buhârî, "Teheccüd", 36; Müslim, "Mesâcid", 264.

⁶⁸ "صَلِّ قَائِمًا ، فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فِقَاعِدًا ، فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَعَلَى جَنْبٍ..." Buhârî, "Taksîr", 19; Ebû Dâvûd, "Salât", 175; Tirmîzî, "Salât", 274; İbn Mâce, "İkâme", 139.

⁶⁹ "طُوفِي مِنْ وَرَاءِ النَّاسِ وَأَنْتَ رَاكِبٌ..." Müslim, "Hacc", 258.

⁷⁰ "فَأَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَتَّخِذَ أَنْفًا مِنْ ذَهَبٍ..." İbn Hanbel, el-Müsned, 31/344.

zikretmeden daha çok genel konuşmak suretiyle, toplumun bu kişilere destek olmasını öğütleyerek, aksi davrananları da uyararak toplumsal duyarlılık oluşturmaktaydı.

Ebû Hüreyre’den nakledildiğine göre Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: “*Kim bir Müslümanın dünya sıkıntılarında bir sıkıntıyı giderirse, Allah da onun kıyamet günündeki sıkıntılarında birini giderir. Kim darda kalan bir kimsenin işini kolaylaştırursa, Allah da dünya ve ahirette onun işlerini kolaylaştırır. Kim bir Müslümanın ayıbını örterse, Allah da dünya ve ahirette onun ayıplarını örter. Kul, kardeşinin yardımında olduğu sürece, Allah da onun yardımcısı olur.*”⁷¹ ‘Dünya sıkıntısı’, ‘darda kalma’, ‘kusurunu örtme’ söz konusu olunca akla ilk gelmesi gerekenler özel gereksinimli bireylerdir.

Hz. Peygamber, “*Farz ibadetlerden sonra Allah’ın en çok sevdiği davranış, bir Müslamanı sevindirmektir.*”⁷² “*Hiçbiriniz kendisi için istediğini, mümin kardeşi için de istemedikçe iman etmiş sayılmaz.*”⁷³ “*İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş sayılmazsınız.*”⁷⁴ buyurmaktadır. Sevgiye en fazla muhtaç olanlar elbette ki engellilerdir. Çünkü hem engelliler, hem deengelli anne babaları ve diğer yakınları ağır bir imtihanla karşı karşıya bulunmaktadırlar. Dolayısıyla iman kardeşliği içerikli hadisleri okurken ve anlarken öncelikle, sevlilmeye değer verilmeye, önemsenmeye ve acılarının paylaşılmasına en fazla ihtiyacı olan engelliler ile yakınları akla gelmelidir.⁷⁵

Hz. Peygamber, “*Her gün sadaka vermeniz gerekir.*” dediğinde yanında bulunan Ebû Zer; ‘buna gücümüz yetmez’ deme ihtiyacı hisseder. Bu cevap karşısında Hz. Peygamber sadaka kapsamına giren ve önemli bir kısmı engellilere desteği işaret eden hususları şöyle sayar: “*Görme özürülere rehberlik etmek, sağır ve dilsiz anlayacakları bir şekilde anlatmak, ihtiyacı olanın hacetini tedarik etmesi için rehberlik etmek, konuşma güçlüğü çekenin meramını ifade etmek, koluna girip güçsüze yardım etmek.*”⁷⁶ “*Gelip geçenlere eziyet veren şeyleri yoldan gidermek bir sadakadır.*”⁷⁷ “*Yükünü yüklemeye veya bineğine/aracına*

⁷¹ “...مَنْ نَفَسَ عَنْ مُسْلِمٍ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ الدُّنْيَا نَفَسَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ...” Buhârî, “Mezâlim”, 3, 4; Müslim “Birr ve Sıla”, 58, Ebû Dâvûd, “Edeb”, 60.

⁷² “...أحب الأعمال إلى الله تعالى سرور تدخله على مسلم...” Ebu’l-Kasım et-Taberânî Süleyman b. Ahmet b. Eyyüb, *el-Mu’cemu’l-Kebîr* (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, tsz), 12/453.

⁷³ Buhârî, “İmân”, 7; Müslim, “İmân”, 71.

⁷⁴ Müslim, “İmân”, 93; Tirmizî, “Sıfâtü’l-Kiyâme”, 56.

⁷⁵ Acar, 162.

⁷⁶ “...وَتَهْدِي الْأَعْمَى وَتُسْمِعُ الْأَصَمَّ وَالْأَبْكَمَ حَتَّى يَفْقَهُ...” İbn Hanbel, *el-Müsned*, 15/838.

⁷⁷ Buhârî, “Sulh”, 11, “Cihâd”, 72, 128; Müslim, “Zekât”, 56.

*binmeye çalışsana yardımcı olmak da bir sadakadır.*⁷⁸

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Sizden biriniz insanlara namaz kıldırduğunda (namazı) kısa tutsun. Çünkü cemaat içerisinde hasta, zayıf ve yaşlı kimseler olabilir. Ama biriniz tek başına namaz kıldığında, dilediği kadar uzatsın.”*⁷⁹ Bu uyarıdan, ortak alanların engellileri hesaba katarak düzenlenmesi sonucunu çıkarabiliriz.⁸⁰ Zayıflar denince en başta engelliler hatırlanmalıdır. Günümüzde bu hadisin güncellenmesi engelliler için hayatın kolaylaştırılması anlamına gelir.

4.5. Özel Gereksinimli Bireylere Karşı Toplumun Uyarılması

Engelli bireylerin sosyal hayatla bütünleşmesini sağlamaya yönelik teşvik edici, toplumsal duyarlılığı yükseltici yaklaşımların yanında onları hayata küstürecek, engelli olduklarını hatırlatacak tutumlar ve fizikî kusurlarının alay konusu yapılmasını ima eden yaklaşımlar karşısında Hz. Peygamber'in celallendiğini görmekteyiz. En yakınında olan birisi de olsa durumun değişmediğini, tepkinin sert olduğunu fark ediyoruz. Hz. Âişe, bir gün ‘şu kadcık boyu var’ diyerek Hz. Peygamber'in diğer eşi Hz. Safiye'yi küçümser. Hz. Âişe'nin nazlanmalarına sabır gösterip anlayışla mukabele eden Hz. Peygamber bu davranış karşısında tepkisiz kalmaz ve şöyle uyarır: *“Sen sözlerine öyle bir şey karıştırdın ki onu denize karıştırsan denizin suyunu bozardı.”*⁸¹

Hz. Peygamber, görme engelli birisini kasıtlı olarak yanlış yöne saptırma şefkatsizliğini gösterenlerin aynı dertle imtiha edilebileceğini ifade etmiş,⁸² *“Kardeşinin derdine sevinip gülme. Sonra Allah ona merhamet eder. Sizi de o derde müptela kılar.”*⁸³ *“Bir kimsenin Mümin kardeşini küçümsemesi şer olarak ona yeter.”*⁸⁴ *“Bir kimsenin bakışları ile dahi olsa kardeşine zarar vermesi helal değildir.”*⁸⁵ buyurmuştur.

Hz. Peygamber özel bireylere destek artırıcı yaklaşımları teşvik, olumsuz tavırlar gösterenleri de tehdit ederek, engelli bireylere karşı toplumun algısını

⁷⁸ Buhârî, “Cihâd”, 72, 128; Müslim, “Zekât”, 56.

⁷⁹ Nesâî, “İmâmet”, 35.

⁸⁰ Acara, “Saadet asrı Model Toplum Tecrübesinin Engellilere İlişkin Kodları”, 58.

⁸¹ Tirmîzî, “Kıyâme”, 51.

⁸² “...لَعْنُ اللَّهِ مَنْ كَمَّهُ أَعْمَى عَنِ الطَّرِيقِ...” İbn Hanbel, el-Müsned, 5/83.

⁸³ Tirmîzî, “Kıyâme”, 54.

⁸⁴ Müslim, “Birr”, 32; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 35; Tirmîzî, “Birr”, 17.

⁸⁵ Ebû Abdîrrahman Abdullah el-Murûziyyi İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühed ve'r-Rikâk* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 2004), 1/2019.

yönetmeye çalışmış, onların sahihsiz olmadıkları, sahihsiz bırakılamayacakları hatırlatmasında b ulunmuştur.

4.6. Özel Gereksinimli Bireylere Moral ve Motivasyon Sağlaması

Özel bireyler, topluma katılmış ve toplumun da onları sahiplenmesi sağlanmış olmasına rağmen, kendilerinde gördükleri özel gereksinimler nedeni ile doğal olarak bir hüzne kapılabilirler. Rasûlullâh, engelli fertlerin üzülmelerini önlemek ve olumsuzluklara karşı mukavemetlerini artırmak için onları şefkatle teselli etmek ve moral değerlerini yükseltmek amaçlı olarak birçok hadisinde şöyle buyurur: “*Kul, ortaya koyduğu amellerle Allah’ın kendisi için takdir ettiği dereceye ulaşamazsa, Allah onun canına, malına veya çocuğuna bir sıkıntı verir, sonra ona direnme gücü ihsan eder ve böylece onu Allah’ın kendisi için takdir ettiği mertebeye ulaştırır.*”⁸⁶ “*Ayağına bir diken batması dâhil, Müslüman’a isabet eden her musibet, onun günahlarına kefarettir ve derecesini yükseltir.*”⁸⁷ “*Siz cennetlikleri bildireyim mi? Onlar hem zayıf oldukları hem de halk tarafından zayıf görüldükleri için kimsenin önemsemediği ve fakat şöyle olacak diye yemin etseler, isteklerini Allah’ın gerçekleştireceği kimselerdir.*”⁸⁸ Kudsi hadiste “*Ben bir kulumu, iki gözünü alıp imtihana tabi tuttuğumda kulum buna sabrederse (isyan etmezse) bunun karşılığında ona cenneti veririm.*”⁸⁹ buyurulur.

Zâhir b. Harâm, geçirdiği bir hastalığın kalıntısı olsa gerek, bazı bedensel kusurlara sahipti. Bu yüzden topluma katılmaktan çekinmiş ve çölde yaşamayı tercih etmişti. Çiftçilik yapar ve yetiştirdiği ürünleri Medine pazarında satardı. Şehre her gelişinde, en güzel sebze ve meyvelerden bir paket yapar ve Rasûlullâh’a takdim ederdi. Hz. Peygamber de kendisini çok sever, ona ‘*Zâhir bizim çölümüz, biz de onun şehriyiz*’ şeklinde sürekli iltifatlar eder, bazen de pazardaki alışverişlerinde Zâhir’e yardımcı olurdu. Hatta bir gün Zâhir, Medine pazarında ürünleri satarken, Hz. Peygamber sessizce gelip Zâhir’in gözlerini kapatır ve “*Bu köle satılıktır; almak isteyen var mı?*” diye seslenir. Zâhir, gayet mahcup ve mahzun bir edayla “*Ey Allah’ın Elçisi! Vallahi benim gibi değersiz bir köleye kimse kuruş vermez.*” deyince, Hz. Peygamber: “*Hayır! Sen, hiç de değersiz değilsin! Aksine Allah katında çok kıymetlisin.*” buyurmuştur.⁹⁰

⁸⁶ Buhârî, “Merdâ”, 7.

⁸⁷ "...ما من مُصِيبَةٍ تُصِيبُ الْمُسْلِمَ إِلَّا كَفَرَ اللَّهُ بِهَا عَنْهُ، حَتَّى الشُّوْكَةُ يُشَاكُّهَا..." Buhârî, “Merdâ”, 1; Müslim, “Birr”, 46, 47, 49.

⁸⁸ Buhârî, “Eymân”, 9, “Tefsir”, 1, “Edeb”, 61; Müslim, “Cennet”, 47; Tirmîzî, “Cehennem”, 13. İbn Mâce, “Zühd”, 4.

⁸⁹ "...إِنَّ اللَّهَ قَالَ إِذَا ابْتَلَيْتُ عَبْدِي بِحَبِيبَتَيْهِ فَصَبْرٌ عَوَضَتْهُ مِنْهُمَا الْجَنَّةُ..." Buhârî, “Merdâ”, 7; Tirmîzî, “Zühd”. 57, 58.

⁹⁰ Tirmîzî, “Şemâil”, 104.

Hız. Peygamber özel bireylerle herdaım yakından ilgilenmiş kalplerini mesrur etmiş, şefkatle ellerinden tutarak gönüllerinin mahzun kalmasına fırsat vermemiştir.

5. ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYLERİN EVLİLİĞİ

Toplumun ve ailelerin engellilere problemlı/tereddütlü yaklaşımlarından birisi de engellilerin evlenip aile kurmaları konusudur. Asr-1 saadette zihinsel problemlı olduğu anlaşılın Habbân b. Munkız da dâhil olmak üzere hemen bütün engellilerin herkes gibi evlenip çocuk sahibi oldukları dikkatlerden kaçmamaktadır.⁹¹ Engelli sahâbilerden Abdurrahman b. Avf, hicretin altıncı yılında Dûmetülcendel üzerine yapılan bir seferde, kumandanlığa getirilmişti. Savaşı kazanınca Hz. Peygamber'in talimatı üzerine kabile reisinin kızı ile evlendi.⁹² Bu durum bize engelli bireylerin evliliğı ile ilgili olarak da Hz. Peygamber'in öncülük ettiğini göstermektedir. Derecesi bilinmemekle birlikte zihinsel engelli Habbân'ın evliliğine onay verilmesi üzerinde düşünülmesi gerekir. "İnsanın, bir sosyal varlık olarak cinsel boyutuyla da değerlendirilmesi kaçınılmazdır. Zihinsel engelliler de cinsel duygularını kendi dünyalarına uygun olarak yaşamak isteyeceklerdir."⁹³ Ayrıca cinsel istismara karşı kendilerini koruyabilmeleri için bilgilendirilme ihtiyaçlarını ertelemek hem yanlış hem de şefkatsizlik olur. Ferdin zihinsel engellilik düzeyine göre bir bilgilendirme ihtiyacı belirlemektedir. İleri düzeyde engellilik bir tarafa orta, özellikle de hafif düzey zihinsel engellilerin bu alandaki eğitimleri kendilerini istismarcılara karşı koruyabilmeleri açısından da önem arz etmektedir.

Cinsel dürtülerin tatmin olması psiko-sosyal bir ihtiyaçtır. Ancak cinsel tecrübe edinebilmeleri veya cinsel doyuma erişebilmeleri yönünde zihinsel engelli gençlere tavsiye edilen evlilik dışı cinsel ilişkiler din gelenek ve aile değerlerimize uygun düşmemektedir. Bu yaklaşım tarzı bedenî şehevânî ihtiyaçları geçici olarak karşılarsa da uzun vadede kişinin psiko-sosyal sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu tür bir girişim her iki cinsiyeti cinsel bir obje derekesine düşürmektedir. Evlilik dışı cinsel ilişkiler, cinsel hayatın maddi ve estetik boyutunu zedelediğı gibi kişiler arası sevgi ve şefkat ilişkisinin gelişmesini de önlemektedir. Her ne kadar sosyal çevrenin bazı kesimleri zihinsel engellilerin evlenmesine kuşku ile bakıyorsa da özellikle eğitilebilir ve öğretilbilir zihinsel engellilerin cinsel sağlık ve mutluluğı için evliliğın dışında makul bir alternatif bulunmamaktadır. Ancak cinselliğın ve dolayısıyla mutluluğın yaşanması fiili eylemden ibaret değildir. Sevgi, aşk, saygı, hissi bağlar, muhabbet, şakalaşma

⁹¹ Acara, "Saadet asrı Model Toplum Tecrübesinin Engellilere İlişkin Kodları", 159.

⁹² Ahmet Önkâl, "Abdurrahman b. Avf" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1/157.

⁹³ Ali Seyyar, "Zihinsel Engelli Gençlere ve Ailelerine Yönelik Özel Cinsel Eğitim", *Eğitime Bakış Eğitim Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi* 31 (Aralık 2014), 37.

ve sohbet gibi birlikte yaşananlar sağlıklı ve mutlu yaşamın temel unsurlarıdır. Ağır derecede zihinsel engellilerin tutum ve davranışlardan kalemin kaldırılmış olmasını da hesaba katarak, cinsel ilişki içermeyen, fakat sevildiğini önemsendiğini hissettiren bir muhabbet birlikteliğinin oluşturulması düşünülebilir. Engelli bireylerin, özellikle zihinsel engelli bireylerin engellilik derecesini de dikkate alan bir yaklaşımla cinsel ihtiyaçlarının karşılanması ve cinsel istismar risklerinin ortadan kaldırılmasına yönelik çözüm stratejilerinden, milli kültürümüze, dini değerlerimize, toplumsal hassasiyetlerimize uygun olanlar belirlenmeli sosyal hizmetler kapsamında engelli dostu özel cinsel eğitim programları oluşturulmalıdır.⁹⁴

İnanç, söz, fiil ve davranışlarıyla imtihan halinde olan insanlar iyi veya kötü acı veya tatlı olaylarla karşılaşabilirler.⁹⁵ Her insanın imtihanı farklı farklıdır.⁹⁶ Şüphesiz ilâhî adâlet gereği, herkes gücünün yettiğinden⁹⁷ ve sadece kendisine verilenden sorulacaktır.⁹⁸ Yaratıcı, şükredenlerle sabredenleri ayırt etmek üzere gerek verdiği nimetlerle ve gerekse vermedikleriyle kullarını sınar. Bunun bir imtihan olduğuna inanan mümin, verilene şükretmek, alınana ise sabretmek suretiyle iki durumda da sınavı kazanma imkânına sahiptir.⁹⁹ Bu sınamalardan birisi de zihni, rûhî ve bedenî engellilik halidir. Bu hâl engelli olan kişi için olduğu kadar engellinin başta ailesi ve yakın çevresi olmak üzere toplumun da bir imtihanıdır. Toplum, engellilere bakıp Allah'ın verdiği sağlık nimetinin kadrini kıymetini daha iyi anlamak, korumak ve her nimetin bir külfeti olduğu bilinciyle hareket etmek, imtihanın en ağırına tabi tutulan engellilere hayatı kolaylaştırmak ve onların mahzun gönüllerini bir nebze olsun ferahlatmak durumundadır.¹⁰⁰ Engelli birey sabretme, çevresindekiler de ona destek olup şefkat gösterme imtihanıyla karşı karşıyadırlar.

SONUÇ

Yaşadığımız çağda ivme kazanmış hak ihlallerinden birisi ve de en az fark edileni özel gereksinimli bireylerin ilgisiz bırakılmasıdır.

⁹⁴ Seyyar, “Zihinsel Engelli Gençlere ve Ailelerine Yönelik Özel Cinsel Eğitim”, 38.

⁹⁵ “*Andolsun ki, sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. Sabredenleri müjdele.*” Bakara 2/155.

⁹⁶ İsmail Karagöz, *Toplumsal Emanet: Engelliler* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 12.

⁹⁷ “*Kimseye gücününün üstünde yük yüklenmez*”, Bakara 2/286.

⁹⁸ “*Sonra o gün nimetlerden sorulacaksınız*”, Tekâsür, 103/8.

⁹⁹ Bünyamin Erul, “Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslâm Sorunlar ve Çözüm Önerleri”, *Engellilerle İlgili Hadislerin Analizi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 8.

¹⁰⁰ Acara, “Saadet asrı Model Toplum Tecrübesinin Engellilere İlişkin Kodları”, 136.

Ahlâkî erdemler, özellikle de şefkat, ilk sırada da özel gereksinimliler açısından sürekli güncel tutulmalı yeniden ve yeniden kâl/söz/anlam ve hâl/fiil/eylem olarak hayatta kalmalıdır. Bu durum şefkatin işlevsel olması açısından önemlidir ve gereklidir.

Çağımızda 'zayıfın elinden tutan' veya 'zayıfı eliyle iten', iki ayrı tutum bulunmaktadır. İnsanların/toplumların, kendilerini fayda-zarar/mücâdele-yardımlaşma yaklaşımlarına göre konumlandırmaları farklı sonuçlar doğurmaktadır. Şefkate muhtaç kesimler, bertaraf edilmesi veya uzak tutulması gereken asalaklar/ parazitler/(-) olarak değerlendirilebilmekte ve ayak bağı olarak görülebilmektedir.

Hz. Muhammed sallahü aleyhi ve sellem tüm insanlara gönderilmiş şefkat peygamberidir. Onun şefkatinin muhatabı, genelde bütün insanlık özelde ümmettir. O, ilgiye desteğe ve şefkate daha çok ihtiyaç duymaları sebebiyle ve özellikle de toplumun ihmal ettiği bazı kesimlere ayrıca yoğunlaşmış dikkat çekmiştir. Özel gereksinimli bireylerde bu kesimler arasında ilk sıralarda yer almıştır.

Hz. Peygamber, engelli bireylerle, durumlarını ihsas ettirmeyecek bir iletişimde bulunmuş, normal bir insana nasıl davranılması gerekiyorsa öyle davranılmıştır. Hz. Peygamber engellilere engellerini hatırlatacak değerlendirmelerde bulunarak üzme kalkışanlara en sert tepkiyi vermiştir.

Allah Rasûlü, engelli kişilere çeşitli kolaylıklar/pozitif ayrımcılık uygulamış, ibadet ve muamelatta çeşitli ruhsatlar tanımış, kendilerine yardımda bulunulmasını teşvik etmiş, evlenmelerine destek olmuştur. Gerçek mânâda engelliğin kalıplarda değil kalplerde olduğunu vurgulamıştır.

Hz. Peygamber engellileri üst görevlerde istihdam etmiş, toplumun saygın ferdi olduklarını hissettirmiş, kişiliklerini gerçekleştirerek mutlu olma imkânı sağlamıştır. Sosyal organizasyonlara iştiraklerini teşvik ederek, toplum içerisinde eğitilmelerini ve onlar vasıtasıyla da toplumun eğitilmesini hedeflemiştir. Günümüzde kaynaştırma eğitimi olarak tatbik edilen/edilemeyen uygulamayı etkili bir şekilde tatbik etmiştir.

Her mümin olmalı bir çeşme gibi ve vardır her insanın bir çeşmeye ihtiyacı Hz. Peygamber gibi. Taşmak için dolmak gerekir. Kalpleri, zihinleri, ab-ı hayat olan bu çeşmeyle dolanlar; zayıfın, mağdurun ve garibin başını okşayan el, karıncaya zarar vermektan korkan ayak, şefkatle bakan göz ve insanlığa baldan daha tatlı söz olup taşarlar. Nice güzel gönüle akan ve nice güzel gönülden taşan/damlayan bu çeşme, Alvarlı Muhammed Lutfî Efe'de şöyle dile gelir:

Hazer kıl! Kıрма kalbin kimsenin cânını incitme!

Esîr-i gurbet-i nâlân olan insanı incitme!
Tarîk-i ışkda bîçâre-i hicrânı incitme!
Sabır kıl her belâya, Hâne-yi Rahman'ı incitme!
Felekte hâsılı insan isen bir cânı incitme!
Günahkâr olma, Fahr-i Âlem-i Zî-Şânı incitme!//

....

EK BEYAN / DECLARATION

Makalenin tüm süreçlerinde İLSAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, İLSAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

Acar, Yusuf. "Saadet Asrı Model Toplum Tecrübesinin Engellilere İlişkin Kodları". *Din Bilimleri Akademi Araştırma Dergisi* 13/1 (2013), 131-170.

Açıkel, Yusuf. "Hadisler Işığında görme Engelliler ve Bazı Öneriler". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2010), 27-28.

Ahmet Nâim, Babanzâde - Miras, Kamil. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*. Ankara: Başbakanlık Basım Evi, 1972.

Akbulut, Süleyman vd. *Engelli Ayrımcılığını Önleme ve Mücadele Platformu, Engelli Ayrımcılığı Araştırması ve Engelli Ayrımcılığına Karşı Çözüm Önerileri*. İstanbul: Sabancı Vakfı, Görme Özürlüler Derneği, 2012.

Allâme Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, Zemahşerî. *el-Keşşâf Hakîku Ğavâmidu 'l-Tenzîl ve Uyûni 'l-Ekâvil fî Vücûhi 'l-Tevîl*. Riyâd: Mektebetu'l-Ubeykân, 1998.

Ardoğan, Recep. “Ekolojik Düzeni Okumada İki Yanlış Sosyal Darwinizm ve Ojenik”. *Kahramanmaraş Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2011), 1-35.

ASPB, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. *Engellilik Nedir? Dünya Engellilik Raporu*, (2011), 3-8.

<https://static.ohu.edu.tr/uniweb/media/portallar/engelsizuniversite/duyurular/1345/diwnu3i5.pdf>

ASPB Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. *Engellili ve Yaşlı İstatistik Bülteni* (Aralık 2021), 1-89.

<https://www.eygev.org/uploads/d47a6276c047e0d4ad0d538254fda274.pdf>

Atmaca, Tayyip. “Dokunan Şiirler 1”. *Hece Taşları Aylık Şiir Dergisi* 26 (2017), 21-23.

Aydınlı, Abdullah. “Abdullah Aydınlı, “İbn Ümmü Mektûm”. 20/434-435. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi 'u 'ş-Sahîh*. ed. Muhammed Fuad Abdülbâkî. Riyâd: Dârü's-Selâm, 1419.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl ed-. *Sünen-i Dârimî*. Arabistan: Dârü's-Selâm, 2000.

Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, İbn Mâce. *Sünen-i İbn Mâce*. ed. Şuayb el-Arnâûdî, Adil Mürşid. yy.: Dârü'r-Risâle, ts.

Ebû Abdullah el-Asbahî el-Himyerî, Malik b. Enes. *Muvatta-i Mâlik*. Abu Dâbi: el-İmârât, 2004.

Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, Beyhakî. *Ş'ubu'l-İmân*. ed. Abdü'l-Alî Abdü'l-Hamîd Hamîd. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî. *el-Müsned*. Mısır: ed-Dirâsetü'l-Arabiyye, 1999.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. ed. Şuayb el-Arnâûdî - Muhammed Kâmil. yy.: Dârü'r-Risâleti'l-İlmiyye, 2009.

Ebu'l Al'â, Mevdûdî. *Tefhimu'l Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.

EHK, Engelliler Hakkında Kanun. *Resmi Gazete* 28868 (07 Haziran 2005) Erişim 30 Temmuz 2022.

<https://www.mevzuat.gov.tr>

mevzuat?MevzuatNo=5378&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5

Erdoğan, Merçil. “Hazinedar”. 17/141-143. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.

Erul, Bünyamin. “Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslâm Sorunlar ve Çözüm Önerleri”. *Engellilerle ilgili Hadislerin Analizi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.

Gönül, Akçamete. *Özel Gereksinimi Olan Çocuklar*. Ankara: Kök Yayınları, 2010.

Hocaoğlu, Ahmet Yalçın. “Hocaoğlu, “Zihinsel Engelli Bireylerin Sosyal Becerileri ve Sosyal Beceri Eğitimi”. *Eğitime Bakış Eğitim Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi* 31 (Aralık 2014), 236-242.

İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. ed. Şuayb el-Arnaûd - Âdil Mürşîd. yy.: Müessetü’r-Risâle, 2001.

İbnu’l-Esîr, İzzü’d-Dîn Ebi’l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî. *Üsdü’l-Gâbe fi Ma’rifeti’s-Sahâbe*, Dâru’l-Kitâbi’l-İlmiyye, tsz.

İbnü’l-Mübârek, Ebû Abdirrahman Abdullah el-Murûziyyi. *ez-Zühd ve’r-Rikâk*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2004.

Kandemir, Yaşar. “Muaz b. Cebel”. 336-338. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.

Karagöz, İsmail. *Toplumsal Emanet: Engelliler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.

Keleş, Ekrem. “Engellilerle İlgili Hadislerin Analizi Müzâkeresi”. *Engellilerle İlgili Hadislerin Analizi, Müzâkeresi*. 40-42. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013.

Kubbe Altı Lugatı. Erişim 30 Temmuz2022.

Kuralay, Halis. “İnsan Hakları Aynasında Engelliler”. *Eğitime Bakış Eğitim Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi* 31 (2014), 61-66.

Mazruî, Ali. *II. Uluslararası İslam Düşüncesi Konferansı: İstanbul, 25-27 Nisan ’97*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1997.

Müslim, Ebu’l-Hüseyyin el-Kuşeyri en-Nisâbü’rîMüslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu’s-*

Sahîh. ed. Muhammed Fuad Abdülbâkî. Beyrût: Dârü İhyâ'i-Türâsî'l-Arabî, tsz.

Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-. *Sünen-i Nesâî*. Halep: Mektebetü'l-Metbûâtî'l-İslâmiyye, 1986.

Oğuzcan, Ümit Yaşar - Eyüboğlu, Selahattin. *Dostlar Beni Hatırlasın Aşık Veysel ve Bütün Şiirleri*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2001.

Önkal, Ahmet. "Abdurrahman b. Avf". 1/157-158. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.

Önkal, Ahmet. "Ahmet Önkal, 'Amr b. Cemûh', DİA, TDV. Yay., İstanbul, 1991, III, 83." 3/82-83. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

Özafşar, Mehmet Emin - Mehmet Görmez (ed.). *Hadislerle İslâm: hadislerin hadislerle yorumu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 20.

Özer, Salim. "İslâm Ve Diğer Medeniyetlerin Engelliye Bakışı". *Bilim Name Dergisi* 28 (2015), 50-65.

Özsoy, Ömer. *Sünnetullah; Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*. Ankara: Fecr Yayınları, 1999.

Sancaklı, Saffet. *Hz. Peygamber'in Engellilere Bakış Açısının Tespiti*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.

Seyyar, Ali. "Zihinsel Engelli Gençlere ve Ailelerine Yönelik Özel Cinsel Eğitim". *Eğitime Bakış Eğitim Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi* 31 (Aralık 2014), 30-42.

Şahin, Hatice. "Engellilik Kimin Sorunu". *Öz-veri Dergisi* 1/1 (2004), 1-49.

Taberânî, Ebu'l-Kasım et-, Süleyman b. Ahmet b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-Kebîr*. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, tsz.

TBMM, Türkiye Büyük Millet Meclisi. "Genel Kurul Tutanağı". Erişim 06 Eylül 2022. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/ab_komisyonu_web_birlesim_baslangic_ab2?P4=22287&P5=H&page1=10&page2=10

Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Mûsâ b. ed-Dahhâk. *Sünen-i Tirmizî*. ed. Ahmed Muhammed Şâkir vd. Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975.

Ülfet, Görgülü. "Hesabını Verebilecek miyiz", *Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlâkı*. Ankara, 2015.

Üzümcü, Muzaffer. *Kaynaştırma ve Din Eğitimi*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

Yatkın, Nihat. “Efradu’n-Nebî, (Hz. Peygamber’in Bineğine Aldığı Sahâbîler) ve Hadis İlmine katkıları”. *EKEV Akademi Dergisi* 11/30 (2007), 117-128.

Yesevi, Hoca Ahmet. *Divanı Hikmet*. ed. Mustafa Tatci. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2016.

Yiğit, Yaşar. *En Güzel Örnekten Rahmet Damlaları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.